

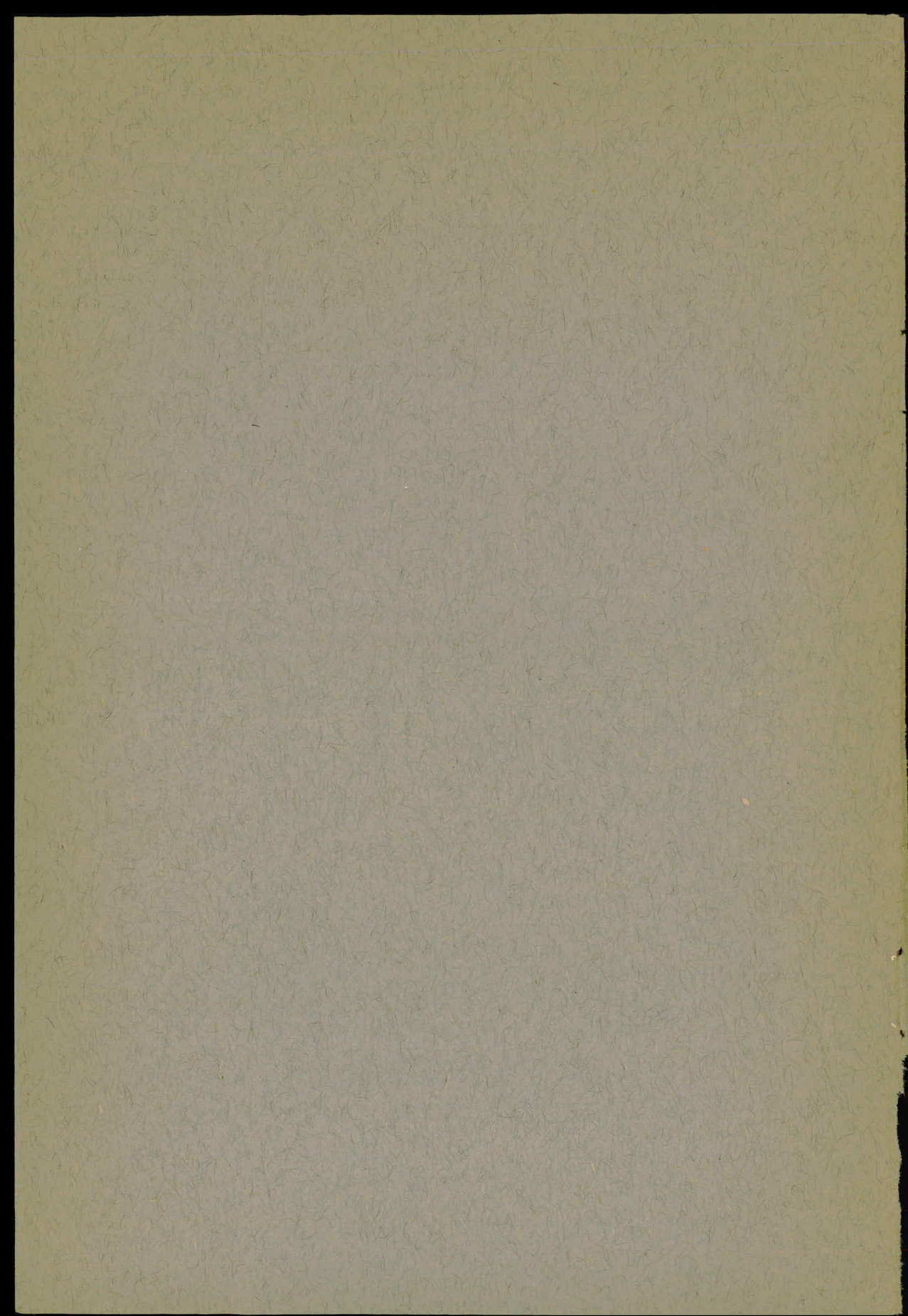

TENTOONSTELLING
UTRECHTSE
ARCHIEVEN

UTRECHT CENTRAAL MUSEUM

29 OCTOBER—29 NOVEMBER 1953

VOORWOORD

De aanstelling van Mr Hendrik van Wijn in 1802 tot Archivarius der Bataafse Republiek luidde de geboorte van het Nederlandse archiefwezen in, zoals wij dit thans kennen. Om die reden werd in 1952 in het Prinsenhof te Delft een herdenkingstentoonstelling gehouden, waar uit de schatkamers van het Algemeen Rijksarchief een keur van documenten was bijeengebracht, gelijk de Algemene Rijksarchivaris Jhr Dr D. P. M. Graswinckel toen schreef. Van Wijn had tot taak de charters en oude staatsstukken van dit Gemeenebest te beschrijven en hij wendde zich hiertoe ook tot de gewestelijke besturen om over de onder dezen berustende archieven te worden ingelicht. Deze brief van 25 Februari 1803 bracht, naar Mullers woorden, hier enige ontsteltenis teweeg. De Gedeputeerden van het Departementaal bestuur meenden, dat dit werk van hen niet kon worden geveegd, maar zij achtten het uitermate geschikt voor een „letteroefenaar”, waarmede zij bedoelden „iemand, welke zich in naarsporingen der oude vaderlandsche gedenkstukken met lust en voorspoed oefende”. Op hun voorstel heeft het Departementaal bestuur toen Mr Petrus van Musschenbroek (1764—1823), die kort tevoren als schepen in het stedelijk gerecht van Utrecht was aangesteld, tot departementaal archivaris benoemd op 13 April 1803 en nog op 17 October van hetzelfde jaar volgde zijn benoeming in gelijke functie door het Stadsbestuur.

De nieuwe archivaris heeft van het Departementaal bestuur niet veel medewerking ondervonden; in het Landschapshuis (de voormalige Statenkamer aan het Janskerkhof) kon hij slechts in het zomerseizoen werken, omdat hem daar een kachel ontbrak, waardoor hij in het koude jaargetijde zich alleen met het stedelijk archief kon bezig houden. Zijn voornaamste taak schijnt te hebben bestaan in het verschaffen van de door Van Wijn gevraagde inlichtingen. Voor zijn werk nam hij vermoedelijk ook veel archiefstukken mede naar huis, met het gevolg dat zij na zijn dood met zijn bibliotheek in 1826 in veiling kwamen. De aanstelling van Van Musschenbroek, nu 150 jaar geleden, mogen wij beschouwen als de aanvang van de

verzorging der Utrechtse archieven, gelijk die thans bestaat, maar de verdere weg is nog lang en moeilijk geweest. Musschenbroek was een kind van zijn tijd en het waren voor al de middeleeuwse oorkonden, waarin hij belang stelde. Zo heeft hij, naar ons inzicht althans, te weinig aandacht geschonken aan hetgeen verder aan archieven bij het gewestelijk bestuur berustte, en ook later, zelfs nog in het eerste kwart der 19e eeuw, heeft men veel daarvan opgeruimd. Eerst omstreeks het jaar 1830 was van een geregeld archiefbeheer sprake, toen Dr P. J. Vermeulen ermede werd belast, waarna in 1843 ook de archieven der vijf voormalige Utrechtse kapittelen, die van 1812—1825 door C. P. de Vos en van 1826—1831 door de te jong gestorven Mr G. Dedel waren beheerd, onder zijn hoede werden gesteld. Vermeulen, de enige provinciale archivaris, was sedert 1856 ook bibliothecaris der Universiteit en hij is door zijn drukke werkzaamheden in zijn archiefarbeid belemmerd. Toch heeft hij een inventaris van de boekdelen en bundels in het (oud) Provinciaal archief, wel te onderscheiden van het archief der tegenwoordige provincie, en een lijst van charters tot 1300 uit de archieven van de provincie en van de vijf kapittelen in druk kunnen doen verschijnen. Deze werken zijn thans verouderd en door latere vervangen. Na Vermeulens overlijden in 1878 werd hij in 1879 opgevolgd door de bekende Rijksarchivaris Mr S. Muller Fz., die tot het einde van 1920 als zodanig in functie zou blijven en in de jaren 1875—1918 tevens het ambt van Gemeente-archivaris bekleedde. Onder zijn leiding zijn de ordening en beschrijving der verschillende archieven met kracht ter hand genomen, zodat bij zijn aftreden een aantal gedrukte inventarissen het licht had gezien. De voornaamste publicatie op dit terrein van zijn opvolger Dr K. Heeringa was de inventaris van het archief van het kapittel ten Dom. Een overzicht van de rijke inhoud der Utrechtse Rijksarchiefbewaarpplaats is te vinden in het in 1953 verschenen boekwerk: *De Rijksarchieven in Nederland*.

Ten aanzien van het Gemeente-archief zij naar het hier achter volgende overzicht van de hand van de Gemeente-archivaris verwezen. Te dezer plaatse kan worden opgemerkt, dat de inventarisatie van de oude archieven der stad Utrecht eveneens door Muller tot stand is gebracht. Ook daar heeft een reeks van door hem of onder zijn leiding bewerkte inventarissen het licht gezien. Als één der auteurs van de Handleiding voor het ordenen en beschrijven van

archieven (1e uitgave: 1898), een werk dat in verschillende Europese talen is vertaald, heeft Muller internationale bekendheid verworven. Te Utrecht zal hij voornamelijk, al bekleedde hij er ook verschillende andere functies, blijven voortleven als de man, die de Utrechtse archieven zowel van het Rijks- als van het Gemeentelijk depôt voor het wetenschappelijk gebruik heeft ontsloten. Daarnaast zal hij bekend blijven om de wijze, waarop hij de door hem in die archieven historische gegevens in geschiedkundige verhandelingen heeft weten te verwerken, verhandelingen, niet louter van wetenschappelijke aard, maar vele daarvan ook bestemd om voor een groter publiek de geschiedschrijving te populariseren.

Muller heeft in een zijner meest bekende publicaties Utrecht „het middelpunt in de geschiedenis der Nederlandse gewesten” genoemd. In de vroege Middeleeuwen vormde het bisdom inderdaad de enige organisatie, die vrijwel het grondgebied van het tegenwoordige Nederland omvatte. Zo zijn de Utrechtse archieven voor onze oudste geschiedenis van meer dan lokaal belang.

Bij het samenbrengen van deze tentoonstelling is er naar gestreefd aan het publiek een indruk te geven van de schatten uit het verleden, die onze voorouders ons hebben nagelaten. Deze schatten mogen dan al minder in het oog lopen dan b.v. de oude gebouwen, die uit vroegere tijd tot ons gekomen zijn, en op het eerste gezicht misschien ook minder indruk maken dan de oude kunstschaten, die bewaard zijn gebleven, ook zij tonen aan, hoezeer wij met vele banden aan het voorgeslacht verbonden zijn. En al bouwt een volk dat leeft ook aan zijn toekomst, het is aan zich zelf verplicht nu en dan om te zien, ten einde uit de lessen van het verleden lering te trekken en dit doende tevens nieuwe krachten te verzamelen. Moge deze tentoonstelling daartoe medewerken!

A. J. van de Ven,
Rijksarchivaris in Utrecht

HET ARCHIEF DER STAD UTRECHT

Het Utrechtse stadsarchief is even oud als de stad, die immers ontstond met het verlenen van stadsrecht. Een Utrechtse stadsbrief bestaat echter niet en is er waarschijnlijk ook nooit geweest. In haar plaats treedt het keizerlijk charter van 1122, dat „het gewoonterecht en het door bisschop Godebald verleende privilege” bevestigt en de omwallen van het stedelijk territoir, dat doorgaans met de verlening van stadsrecht samenviel of er op volgde, als werkobject-in-uitvoering veronderstelt.

Met het ontvangen van dat oudste charter rees terstond de vraag, waar het kostbare document geborgen moest worden: het stedelijk archiefdepôt was ontstaan. Wanneer wij de laat-middeleeuwse toestand als maatstaf mogen nemen, is de oudste stedelijke archiefbewaarplaats op de solied gebouwde St. Catharijnepoort geweest: daar treffen we „onser stadt brieve”, „onse privilegiën”, de rechtsboeken der stad en andere belangrijke archiefstukken in een gesloten kast aan. Zij zijn daar gebleven tot in 1528 de St. Catharijnepoort bij de bouw van Vredenburg afgebroken en vervangen werd door een even verder gelegen poort van minder machtige structuur. Vermoedelijk zijn zij toen overgebracht naar het raadhuis, het zogenaamde Schoonhuis aan de Steenweg, tegenover de Buurkerk.

Naast en geheel onafhankelijk van de stedelijke charterverzameling ontstond een ander archief: dat van de Raad, technisch als het resultaat van de werkzaamheid der stadsklerken te beschouwen. Veel werd in de aanvang zeker niet opgeschreven. Het geheugen der bij het stadsbestuur betrokken personen diende veelal als archief en een bepaalde ambtenaar met de administratie van stadszaken belast kende men zelfs niet. Eerst in 1329 ontmoeten we voor het eerst „onser stadt schrijver”, die evenwel nog geen ambtenaar was, zoals wij dat verstaan. Het aanleggen van stedelijke registers sedert de tweede helft der 14e eeuw maakte de band tussen klerk en stadsbestuur vanzelf nauwer, evenals de verplichting op vaste dagen, als de Raad

vergaderde, op het raadhuis aanwezig te zijn. Het duurde echter nog tot 1440 voor de stadsklerk — nu zeggen wij: gemeente-secretaris — als vast ambtenaar aan de stad verbonden werd. Van dat tijdstip af dateert het bestaan der stedelijke kanselarij.

Van de zo juist genoemde, op perkament geschreven, registers zijn nog verscheidene aanwezig. Daar zijn de twee oudste: het Liber albus, het oudste stedelijk rechtsboek (1340) en het register, dat de besluiten van de Raad oud en nieuw inzake de hem competerende criminele rechtspraak bevatte, het Liber hirsutus minor, waarin andere besluiten werden neergeschreven en de twee privilegieboeken. Doch ook andere zaken begon men op de stedelijke kanselarij langzamerhand op te tekenen. De oudste aanwezige kameraarsrekening is van 1380, het Buurspraakboek (publicatieboek) is bewaard van 1385 af, het register der raadsnotulen („der stat daghelicx boec”) begint in een geregelde reeks te lopen in 1402. Andere uit die tijd bewaarde registers zijn het Rode boec, zo genoemd naar de kleur van de buitenzijde en het boek Die roese, dat zijn naam dankt aan tekeningen van rozen aan de binnenzijde van de beschuttende houten band. Al deze registers en vele andere werden bewaard in de „scrijfcamer” van de stadsklerk, merkwaardigerwijze gevestigd niet in het raadhuis aan de Steenweg, maar in het huis Hasenberg aan de tegenwoordige Stadhuisbrug, waar de Schepenbank, waarmee de Raad steeds in competentiestrijd lag, haar zetel en haar eigen kanselarij had. Eerst toen de Raad in 1536 van het Schoonhuis aan de Steenweg naar het huis Lichtenberg, naast Hasenberg gelegen, verhuisde, kreeg zijn archief daar een eigen overkluisde bewaarplaats. In die tijd werden ook (later weer te niet gegane) maatregelen genomen om dit archief te ordenen en te inventariseren. Ook de stedelijke charters, die sedert het afbreken van de Catharijnepoort vermoedelijk op het Schoonhuis geborgen waren, zullen toen naar het depôt op Lichtenberg zijn overgebracht.

Een derde archief, dat de stad Utrecht in de Middeleeuwen bezat, was dat van de Schepenbank.

De eerste vermelding van schout en schepenen treft men aan in het oudste charter, dat van 1122. De bevoegdheden van de Schepenbank omvatten in ieder geval de lagere rechtspraak. Het hoge gerecht, vermoedelijk oorspronkelijk uitgeoefend door de rechter van

het district waarin de stad gelegen was, al bestond er al spoedig enige samenwerking met de stedelijke schepenbank, viel geheel aan deze laatste toe, toen de Rooms-Koning Willem van Holland in 1252 aan de Utrechtse burgers het privilege „de non evocando” gaf, waardoor de stad uit het omringende rechtsgebied geëximeerd werd en een eigen stedelijke volledige rechtbank tot stand kwam. „Coninc Willams brief” neemt dan ook in verschillende stedelijke cartularia de eerste plaats in.

In de loop der 14e eeuw was echter het aandeel van de Schepenbank in de criminele rechtspraak zeer gering geworden. In hoofdzaak bepaalde zich sedertdien haar werkzaamheid tot de civiele rechtspleging (o.a. over boedelaangelegenheden, burennrecht, erfpacht, huisrenten en huishuur, huwelijksgoederenrecht) en de vrijwillige rechtspraak, neergelegd in de reeksen plecht- en procuratieboeken en de registers van transporten en plechten (hypotheken) van onroerend goed. Van vóór 1500 is betrekkelijk weinig van het schepenarchief overgebleven. Het is bewaard geweest in het Schepenhuis, dat oorspronkelijk ten westen van de Buurkerk, op het Buurkerkhof stond en omstreeks 1350 naar Hasenberg verplaatst werd.

Het college van de Oudermannen der gezamenlijke gilden, dat zelfstandig naast de Raad en de Schepenbank aan de middeleeuwse rechtsbedeling deelnam en ook politieke invloed had, behoeft hier nauwelijks genoemd te worden. Zijn gehele archief is verloren gegaan; vermoedelijk is het, tot schade van onze kennis van dit merkwaardig instituut, vernietigd, toen de gilden in 1528 door de hervormingen van Karel V alle politieke bevoegdheden verloren. Het is voldoende op het bestaan van de drie colleges gewezen te hebben en op het daaraan beantwoorden van drie soorten recht: raadsrecht, schepenrecht en oudermansrecht.

De Oudermannen bewaarden hun archief in het Oudermanshuis, een gedeelte van het reeds genoemde Schoonhuis. Maar zij hadden nog een geheel ander archief onder hun toezicht, geborgen in „der oudermans kiste” in de sacristie van de Buurkerk. De inhoud daarvan bestond vermoedelijk uit de rechtsboeken van het oudermansrecht, verder charters, die de rechten der gilden in het algemeen betroffen en enige registers uit het eigenlijke stadsarchief, waarover de machtige gilden zich zekere contróle hadden voorbehouden.

Het is ondoenlijk in kort bestek de lotgevallen van de stedelijke archieven na de Middeleeuwen voor al hun onderdelen in bijzonderheden weer te geven.

Kwam er in het algemeen wat meer orde in het stedelijk bestuur in de Oostenrijkse periode (Karel V, die in 1528 het wereldlijk gezag van de bisschop in Sticht en Oversticht overnam, was een Habsburger), ook het beheer van de archieven deelde in die vooruitgang. Karels stadhouder schreef in 1537 maatregelen voor de goede bewaring van privilegiebrieven en andere stukken voor, en de verbouwing van Hasenberg en Lichtenberg in 1546 tot een nieuw stadhuis bracht verbetering in de bewaarplaatsen mee. Echter stond een dreigend gevaar voor de deur, dat tot ondergang van de oude charters had kunnen leiden. In 1570 eiste de hertog van Alva wegens het accoord, door de stad met de beeldstormers van 1566 gesloten, de stedelijke privilegiën, eigendomsbewijzen en dergelijke archivalia op. Bijna twee jaren lang heeft de stad door beroep op de koning, uitstel en uitvluchten de uitvoering van het voorschrift opgehouden. In 1572 moest zij echter haar kostbaar bezit uitleveren. Op Vredenburg bleef de verzameling in 's vijands bezit tot zij in 1575 onverwacht gerestitueerd werd.

Naarmate de stedelijke administratie zich in de loop der jaren uitbreidde, ontstonden nieuwe afdelingen in het stadsarchief. De oprichting van een Momboirkamer in 1623 en van een Finantiekamer in 1655 brachten eigen archieven en archiefbewaarplaatsen mee, beide in het stadhuis. Andere kamers van beheer echter, de Aalmoezenierskamer (1628) en de Ambachtskamer (1619), zetelden en bewaarden hun archieven (de laatste tenminste na 1674) respectie in het voormalige St. Brigittenklooster en het St. Agnietenconvent. Zo breidde zich de omvang van de stedelijke archieven op natuurlijke wijze uit. Maar ook door gebeurtenissen van bijzondere aard groeiden de stadsarchieven aan. De hier bedoelde aanwinsten waren het gevolg van twee omwentelingen: de Reformatie aan het einde der 16e en de uit Frankrijk geïmporteerde Revolutie aan het einde der 18e eeuw.

Over de bestemming van de geestelijke goederen na de Reformatie is aanvankelijk door de drie leden van de Staten van Utrecht — de Kapittels, de Ridderschap en de stad Utrecht — een hevige strijd gevoerd. Ten slotte is tegen het einde der 16e eeuw de uitslag geweest, dat de Kapittelen, nu gereformeerd, onafhankelijk bleven,

aan de Ridderschappen de vijf vrouwenabdijen of jufferenstiften toevielen en de stad de goederen der mannenkloosters, der begijnhuizen, der broederschappen en der fundaties binnen de stad annexeerde en onder beheer van rentmeesters stelde. Met de goederen gingen natuurlijk ook de eigendomsbewijzen en andere archivalia aan de stad over. Dit alles heeft niet ineens en zonder verzet plaats gehad. Eerst veel later dan de meeste kloosterarchieven zijn die van de broederschappen en begijnhuizen op het stadhuis bijeengebracht kunnen worden.

De tweede belangrijke aanwinst was het gevolg van de „Bataafse” revolutie. Bij art. 53 van de Algemene grondbeginselen der staatsregeling van 1798 werden de gilden opgeheven. In de komende jaren werden als uitvloeisel daarvan de archieven der gilden geleidelijk aan de stad overgedragen.

Deze beide naast het eigenlijk stadsarchief staande groepen van archieven: die der voormalige geestelijke instellingen en der gilden vatten wij in de tegenwoordige archieforde samen als „*de aan de stad toebehorende archieven*”.

Wat hierboven globaal werd opgesomd, vormde het geheel aan archiefbestanddelen, dat de stad in het begin der 19e eeuw bezat.

De bewaring en verzorging van de stedelijke archieven heeft in de loop der tijden soms veel te wensen overgelaten. Enkele malen uitte zich enige belangstelling in een verbod van toegang in de bewaarplaatsen of in een besluit tot inventarisatie. De hardnekkigheid waarmee in 1570 getracht was de privilegie-charters uit Alva's handen te houden, tekent de hoge waarde, die de stad toen tenminste aan die stukken hechte; ook toen zij later meer het karakter kregen van historisch document, werden zij nog lange tijd met zorg bewaard. Veel minder waarde werd gehecht aan het archief der secretarie en van de andere afdelingen van de stedelijke administratie, blijkbaar meer beschouwd als uitsluitend van technisch-ambtelijk belang. De zorg voor de oude charters kwam wederom tot uiting, toen in 1654, ongetwijfeld op aandrang van het zeer historisch-georiënteerd lid der Vroedschap (later burgemeester) Dr C. Booth, tot jaarlijkse inspectie van de archieven, betere bewaring der oude brieven en privileges en het samenstellen van een inventaris besloten werd. Inderdaad is toen een (inmiddels verloren) beschrij-

vende lijst der charters gemaakt en zullen ook de andere maatregelen uitgevoerd zijn. Maar met de dood van Booth in 1678 hield de belangstelling van de Vroedschap weer op, en meer dan een eeuw horen we niets meer over de stedelijke charters en hun bewaarplaatsen.

In 1800 werd geconstateerd, dat de archievenkamer wel „een meenigte kassen en laaden met diplomata van bisschoppen, grave en andere oudheden” bevatte, doch deze stukken waren „meestendeels onleesbaar en werden in een zoo verwarde toestand gevonden, dat een kundig archivarius een zeer geruime tijd zoude moeten besteden, om dezelve in een behoorlijke orde te brengen”.

Toen echter scheen het ogenblik, dat weer enige zorg aan de stadsarchieven besteed ging worden, nabij. Ingevolge een decreet van het Vertegenwoordigend lichaam der Bataafsche Republiek, beval het Uitvoerend bewind de 31e Mei 1800 alle overheidsarchieven te inventariseren. Mr H. van Wijn werd in 1802 aangesteld tot archivaris der Bataafse Republiek, in aansluiting waarop het Departementaal Bestuur van Utrecht Mr P. van Musschenbroek in 1803 tot archivaris van het Departement aanstelde. Nog in hetzelfde jaar — 17 October — werd van Musschenbroek mede aangesteld tot archivaris van de stad... tijdelijk en zonder salaris.

Van Musschenbroek heeft onder deze weinig bemoedigende omstandigheden zijn taak aangevat en is althans begonnen met de chartercollectie te beschrijven. Daarbij is het gebleven. Een directe opvolger heeft hij niet gehad.

Van Musschenbroeks benoemingen tot departements- en tot stadsarchivaris zijn de schakels, die het tegenwoordige Rijksarchief met het Gemeente-archief in deze tentoonstelling van Utrechtse archieven verbinden. Een dieper liggend motief voor de gezamenlijke expositie echter is de omstandigheid, dat naast de Kapittelen en de Ridder-schap de stad Utrecht met de kleine steden eeuwenlang het derde lid der Staten van het gewest gevormd heeft. Haar archief, hoe zelfstandig het ook ontstaan en gegroeid is, kan, zo het niet reeds om eigen waarde was, daarom als partner van de archieven der beide andere instellingen bij de tentoonstelling optreden.

Een gelukkige samenloop van omstandigheden luidde in het begin der 19e eeuw een nieuw tijdperk in: een Koninklijk besluit van 1826

beval provinciale en stedelijke archieven te ordenen; Jhr Mr H. M. A. J. van Asch van Wijck, zelf verdienstelijk beoefenaar der Utrechtse geschiedenis, werd in 1827 burgemeester; de verbouwing van het stadhuis kwam in het volgende jaar gereed. Op de bovenste verdieping werden twee zalen voor het archief gereserveerd, waarnaast een kleiner vertrek gelegenheid bood aan studeren om van de inhoud van het archief kennis te nemen: de periode van het archief als wetenschappelijke instelling nam een aanvang. Tegelijk werden maatregelen genomen om het gebruik van het archief te vergemakkelijken door het onder toezicht en beheer te stellen van een afzonderlijk ambtenaar, de commies ter secretarie W. A. Boers. Het inventariseren der archieven werd hem bepaaldelijk opgedragen. Hij heeft zich inderdaad ijverig aan het werk gezet, maar ongeschoold als hij was, kunnen de resultaten van zijn arbeid slechts als eerste schreden op een ongebaande weg gewaardeerd worden. Vooral heeft hem ontbroken het besef, dat onvolledige inventarissen weinig betekenen. Niet eens werd de moeite genomen de overal op het stadhuis verspreid liggende stukken bijeen te brengen. Nog in 1866 bleken de twee oudste privilegiën der stad (van 1122) tussen charters van de begijnhuizen in een mand op de stadhuiszolder te liggen. Andere werkzaamheden ten stadhuize namen al spoedig de aangestelde ambtenaar meer in beslag en na het aftreden van burgemeester van Asch van Wijck (1839) is de ordening van het archief verder blijven rusten. In deze periode echter hebben onderzoekers als Van der Monde, L. E. Bosch en Dodt van Flensburg geregeld van de gelegenheid om de stadsarchieven te raadplegen gebruik gemaakt, evenals wat later Van Asch van Wijck Jr en De Geer van Oudegein, wier publicaties nog altijd niet zonder vrucht geraadpleegd worden. Na Boers werd Mr J. W. L. Raven in 1862 tot commies-archivaris (later archivaris) benoemd. In zijn ambtstijd stond niet het wetenschappelijk belang, maar het practisch nut van het archief op de voorgrond. Zijn werkzaamheid bestond in het opstellen van uitvoerige rapporten over de rechten van de stad met betrekking tot velerlei onderwerpen. Meer rechtskundig ambtenaar, feitelijk en van aanleg, dan archivaris, heeft hij zelfs de bestaande orde niet weten te handhaven, zodat zijn opvolger Mr S. Muller Fz. in 1874 bij zijn optreden als gemeente-archivaris kon spreken van de „voorbeeldlooze warboel”, die hij in het archief, vermengd met voorwerpen uit

de oudheidkamer en boeken uit de bibliotheek, op het stadhuis aantrof.

Dan is de tijd daar voor het tot stand komen, vooral door toedoen van het raadslid, de hoogleraar Mr J. A. Fruin, van een reorganisatie van blijvende betekenis. De kern der regeling was de splitsing van het archief in twee afdelingen: het oude archief dat de stukken vóór 1814 omvatte, en het nieuwe archief. Het laatste zou volgens de gemeentewet onder het beheer van de gemeente-secretaris staan, het oude archief, als wetenschappelijke instelling geheel afgescheiden, als afzonderlijke tak van dienst door de archivaris beheerd worden. Mr S. Muller Fz., archivaris van 1874—1918, is de man geweest, die op deze basis de ordening en beschrijving van het archief met grote energie ter hand genomen heeft volgens wetenschappelijke en vaktechnische beginselen, die hij zelf door woord en voorbeeld in de gehele vaderlandse archiefwereld ingang heeft doen vinden.

Een haast legendarische figuur van meer dan gewone werkkraft en talenten, die naast het eigenlijke gemeente-archief ook nog de daarbij aansluitende topografische en historische prentverzamelingen, de bibliotheek-over-Utrecht en het stedelijk museum onder zijn beheer kreeg, in al deze instellingen een voortreffelijke orde wist te scheppen en daarvan voorbeeldige inventarissen samenstelde. Enige jaren na zijn aanstelling tot gemeente-archivaris werd hij ook nog tot rijksarchivaris benoemd, al heeft zijn opvolger in deze laatste functie verklaard, dat het gemeente-archief meer voor Muller betekend heeft dan het rijksarchief en dat zijn bijzondere talenten bij het eerste meer tot hun recht zijn gekomen. Op het nationale archiefwezen heeft Muller een stempel gezet, dat nog niet uitgewist is, evenals hij in de museumwereld en op het gebied der monumentenzorg een plaats van betekenis heeft ingenomen. De kast met zijn talloze inventarissen en andere publicaties neemt dan ook terecht op de tentoonstelling met zijn portret een ereplaats in.

Tot Mullers taak heeft het behoord, niet alleen de overal in ambtelijke bureaux verspreide gemeentelijke archiefbestanddelen bijeen te brengen, ook tal van andere, voor de stadsgeschiedenis belangrijke archieven wist hij in het stedelijk depôt te verzamelen. Het is de groep, thans aangeduid als *„de aan de stad in bewaring gegeven archieven”*. Ruimtegebrek kon daartegen geen bezwaar vormen, daar in 1883 de helft van het, in twee geheel gescheiden afdelingen ver-

deelde, nieuw gestichte Rijksarchiefgebouw aan de Drift, door de gemeente gehuurd en voor nieuw gemeentelijk archiefdepôt bestemd werd.

Tot de aanwinsten van bedoelde aard behoorden vooreerst de schepenarchieven van Utrecht en zijn buitengerechten, rijkseigendom geworden, in 1881 door het Rijk aan de Gemeente in bewaring gegeven, zoals later plaats had met de notariële archieven van de 16e eeuw tot 1811, voorzover zij afkomstig waren van te Utrecht gevestigde notarissen.

In 1893 gaven Regenten van het Gereformeerd Burgerweeshuis hun archief, waarin door het historisch verloop van de ontwikkeling van het gesticht de archieven van het Regulierenklooster, het St. Elisabethsgasthuis en de Bank van Lening opgenomen waren, aan de Gemeente in bewaring. Regenten der Verenigde gods- en gasthuizen hebben in 1899 de archieven van de onder hun beheer gestelde negen Utrechtse gasthuizen in het gemeente-archief gedeponeerd. In 1901 hebben Kerkvoogden der Nederduits Hervormde gemeente met hun oud-archief, bestaande uit de archieven van de vier voormalige parochiekerken, op dezelfde wijze gehandeld. Zo kwamen langzamerhand vele oude, in Utrecht ontstane archieven in het gemeente-archief bijeen.

Ook onder Mullers opvolger, Dr W. C. Schuylenburg, archivaris van 1918—1940, werd het archief aan de Drift op velerlei wijzen verrijkt. In 1934 werd van het stadhuis het archief van de jaren 1814—1850 overgenomen en daarmee openbaar gemaakt, d.w.z. door iedereen te raadplegen. Een inwendige verbouwing was noodzakelijk om dit omvangrijk materiaal benevens de van het Rijk in bewaring gekregen rechterlijke archieven 1811—1838 en notariële archieven 1811—1842 te kunnen bergen. Enige jaren eerder had nog de ingebruikgeving van het oude archief der Evangelisch-Lutherse gemeente plaats gehad.

De gecombineerde functies van archivaris en directeur van het museum, die ook Dr Schuylenburg nog vervulde, werden bij zijn aftreden gescheiden. De gespecialiseerde kunsthistorische kennis, voor museumbeheer thans verlangd, kan niet meer vanzelfsprekend bij een archivaris, in eigen richting opgeleid, verondersteld worden. De stadspenning met het inschrift *Viro summae pietatis* — aan de man van hoge toewijding —, bij het aftreden na 40-jarige dienst-

vervulling aan de laatste archivaris-museumdirecteur verleend, getuigde van zijn verdiensten in beide functies.

Ook onder zijn opvolger mocht het archief aanwinsten van betekenis boeken. Het archief van het van 1817 daterende genootschap Kunstliefde werd in bewaring gegeven en de deponering van het archief van het St. Eloyengasthuis maakte de reeks archieven der Utrechtse gasthuizen volledig. Zo de ruimte het toeliet, zou ook een groot deel van het gemeente-archief na 1850 overgebracht zijn.

Steeds meer leerden in de laatste dertig jaren bezoekers van allerlei aard en instelling de weg naar het archiefgebouw vinden en namen de schriftelijke aanvragen om inlichtingen in aantal toe. Ook de bijverzamelingen: de topografische atlas, de historische atlas en de bibliotheek-over-Utrecht mochten en mogen zich in groeiende belangstelling en raadpleging verheugen. Het gemeente-archief weer spiegelt acht eeuwen stedelijke samenleving, in de andere collecties wordt zij toegelicht en geïllustreerd.

J. W. C. van Campen,
Archivaris der gemeente Utrecht

H E T R I J K S A R C H I E F

Een archief is het geheel van de ambtshalve door een bestuur of bestuursfunctionaris opgemaakte en ontvangen stukken, voorzover deze stukken bestemd waren om onder hen te blijven berusten.

Een archiefdepôt van Rijk of Gemeente bestaat dus in de eerste plaats uit de archieven van de gewestelijke en stedelijke besturen en ook van bestuurscolleges waarvan de rechten en functies op die gewestelijke of stedelijke besturen zijn overgegaan, van het eerste moment van optreden af tot het moment van opheffing. En dan, natuurlijk, voorzover de archiefstukken bewaard zijn gebleven.

Uit de archiefstukken moet dus te zien zijn wie de overheid vormden en wat de overheid deed. Ook de enkele stukken van de overstellende hoeveelheid nagelaten paperassen uit de archiefdepôts in Utrecht, welke op de tentoonstelling te zien zijn, kunnen daardoor tegelijk een beeld verschaffen van het vroegere regeringsapparaat van stad en provincie Utrecht als ook inzicht geven in de geschiedenis van ons gewest. En een inleiding op de tentoongestelde stukken kan tegelijk het beste gegeven worden in een kort overzicht van de geschiedenis van het Stichtse staatsbestel. De betekenis van de archieven komt daarbij tevens uit.

Toen Willibrord omstreeks het jaar 690 uit Engeland overkwam om in deze streken het Christendom te brengen, vond hij hier nog geen ordelijk geregelde samenleving. Willibrord heeft, om orde te scheppen in de verhoudingen waarmee hij te maken had, enige tijd na zijn komst en na de vestiging van zijn kloosterachtige missie-post regelingen moeten treffen. Regelingen met de paus omtrent de geestelijke en wereldlijke verhoudingen, en eenzelfde soort regelingen met de Frankische koning, in wiens pas kort te voren veroverde vesting Trecht hij zich gevestigd had.

Bonifatius heeft zich een halve eeuw later nog moeten verweren tegen de Keulse bisschop teneinde het eigen bestaan van een bisdom Utrecht te verzekeren. Ook toen lag de grondslag van dit bisdom allerm minst vast. Eigen activiteit en begunstiging door de koningen moesten het bisdom nog vormen.

De eigen activiteit had haar centrum in de kloosterachtige gemeenschap bij de eerste kerken (St. Salvator of Oudmunster en St. Maarten) binnen de vesting Trecht. Hieraan was door de koning immunitet verleend, zodat geen wereldlijke macht er op kon treden en slechts de bisschop te zeggen had. Aan deze kerken waren kapittels verbonden, colleges van geestelijken, die de Heilige Dienst hadden te onderhouden, de getijden te lezen, in de eraan verbonden school de opleiding van geestelijken te verzorgen, en die tevens de bisschop ter zijde stonden bij de werkzaamheden, welke op hem rustten vanwege de koning. Een bisdom, naar het toenmalige idee, had zowel geestelijke, diocesane plichten waarvoor een corps van kerkdienaren bestond, als ook wereldlijke plichten waarbij geheel andere verhoudingen golden en wereldlijke heren functioneerden. Maar beide elementen vonden hun verbindende schakel in de bisschop met diens natuurlijke raadslieden. Dit waren voornamelijk de kapittels, die dan ook steeds meer functies kregen waar te nemen.

En de grenzen van de activiteiten, de grenzen van het diocees, de grenzen van de wereldlijke macht — de temporaliteit zoals dit later zal heten — moesten zich maar vastleggen naarmate andere diocesen en andere wereldlijke machten zich er naast vormden en tegendruk gaven.

Zo kunnen we het bisdom Utrecht, als wereldlijke en geestelijke macht tezamen, zich zien vormen alnaarmate er schenkingen aan de St. Maarten, de kathedrale rijkskerk, gedaan werden. Ook de grenzen van de bevoegdheden moesten zich allengs vormen.

Het ligt nu voor de hand dat de oorkonden, waarbij dergelijke schenkingen vastgelegd werden, zorgvuldig bewaard werden en dat deze tot een eerste archiefvorming geleid hebben. En het ligt ook voor de hand om te veronderstellen dat deze stukken dan bij de Dom of Oudmunster bewaard zullen zijn geworden, maar — als het niet de tand des tijds is geweest, die deze oudste stukken te loor deed gaan, dan zullen het de Noormannen geweest zijn. Slechts uit elders bewaarde gegevens en afschriften weten we iets over deze periode.

In de Noormannentijd moesten de bisschoppen uitwijken, eerst naar Odiliënberg (bij Roermond) en vervolgens naar Deventer. In de weer rustiger 10e eeuw zijn zij teruggekeerd naar Utrecht. Allerlei schenkingen — bij de Zuiderzee, in Deventer, Zaltbommel, ja zelfs in Drente — wijzen weer op een regelmatige opbouw. Behalve schen-

kingen van rechten en goederen door de keizer, zijn er ook aanwinsten aan te wijzen, die de bisschop van particulieren verwierf. Ja zelfs voegt een van de bisschoppen, Ansfried, die voordat hij bisschop werd een belangrijke wereldlijke machthebber was, uit eigen bezit graafschappen in Westfriesland en Nedermaasland toe aan het bisdom. Kort te voren was ook Rijnland er al bij gekomen.

Het is geen wonder dat men gemeend heeft dat uit deze periode reeds een poging dateert om een organisch (nl. leen-)verband te scheppen tussen de bisschop en de wereldlijke machten uit deze contreien; ook dezen gingen zich formeren. In de loop van de 11e eeuw wordt het bisdom door de keizer begunstigd en belast met wereldlijke bevoegdheden in gehele streken:

- 1024 met het graafschap in Drente;
- 1026 met het graafschap in Teisterbant;
- 1040 met munt en tol te Groningen;
- 1042 met Vollenhove en Twente;
- 1046 met Drente, munt en tol te Deventer en met de omgeving daar;
- 1077 Stavoren;
- 1086 Oostergo, Westergo en Salland.

De bisschoppen uit de 11e eeuw, waarin zulke uitbreidingen aan het bisdom gegeven werden, meenden bijgevolg hun centrum veel luisterrijker te moeten maken. Aan alle vier zijden van de kathedrale St. Maarten plaatsten zij kerken (drie kapittelkerken en de St. Paulusabdij), een kruis van kerken vormt het centrum van hun bisdom. De leden van de kapittels (kanunniken) konden weer functies waarnemen in het groeiende bestel van het bisdom.

Uit deze tijden dateren de oudste stukken uit het bisschoppelijk archief, welke op de tentoonstelling te zien zijn. Enkele iets latere stukken uit de kapittelarchieven tonen hoe ook deze lichamen hun eigen leven zijn gaan leiden en dus hun archieven zijn gaan vormen. Doch in die kapittels voltrekt zich dan ook weer een verdeling van werkzaamheden en bevoegdheden. Het oorspronkelijk gemeenschappelijke leven gaat te niet, de proosten krijgen het beheer van de goederen te verzorgen en worden als aartsdiakenen vervangers van de bisschop in de aartsdiakonaten, waarin het diocees verdeeld zal worden.

De bisschop, die door zoveel begunstiging van de keizer zijn macht zozeer zag uitgebreid, was van zijn kant dan ook diens trouwe helper,

zelfs gedurende het grootste deel van de z.g. Investituurstrijd. De inzet van deze strijd was de vraag of de wereldlijke banden van hem met de keizer sterker waren dan wel de geestelijke banden, welke door de paus vaster werden aangehaald. De Investituurstrijd wordt in 1122 beslecht door het Concordaat van Worms. Maar dit Concordaat draagt in zich de kiem, die de splitsing zal teweeg brengen van de beide elementen, de wereldlijke en de geestelijke, in het bestel van de bisschop. Deze elementen gaan zich sindsdien zelfstandiger ontwikkelen.

Het eerste gevolg was dat de bisschoppen zich zelf onafhankelijker maakten en gedwongen werden zich meer als landsheren te gedragen. Zij moesten het landsbewind voor zich trachten te behouden daar waar zij de macht en bevoegdheden binnen hun diocesane grenzen hadden.

De proosten-aartsdiakenen kregen geleidelijk een meer zelfstandige positie, terwijl de wereldlijke machthebbers dit tevens wisten te bereiken, nu 's keizers steun aan de bisschop ontviel.

De beide elementen komen zelfstandiger en gelijkwaardiger naast elkaar te staan, zelfs al geschiedt de bisschopskeuze — nu de bisschop niet meer door de keizer benoemd wordt — nu, naar het heet, canoniek, waarbij geestelijkheid en volk (*clerus et populus*) dienen te kiezen, waarbij de eerste het eigenlijke kiescollege vormde, het tweede de verkiezing kon bijwonen en toejuichen. Het kapittel-generaal, d.w.z. de vijf Utrechtse kapittels en vier proosten van kapittels elders, zal na verloop van tijd (1267) bij uitsluiting gerechtigd worden tot de keuze, terwijl de oude vergadering van geestelijkheid en volk (kapittels én ridderschap én stad), eveneens kapittel-generaal genaamd, hiernaast bevoegdheden voor het wereldlijk bestel krijgt. Hierin ligt de oorsprong van het gezag der Staten 's Lands van Utrecht.

En ook de samenstellende delen van de wereldlijke macht gaan zelfstandig worden. De burgers van de stad Utrecht, belangrijkste markt van de Noordelijke Nederlanden, krijgen reeds in 1122 zekere rechten, welke zij van de bisschop ontvangen hadden, door de keizer bevestigd. De stad Utrecht zal dit belangrijke stuk zorgvuldig hebben opgeborgen en een eerste archiefvorming moet dan ook daar reeds verondersteld worden.

De situatie is na het Concordaat van Worms voor de bisschop niet

eenvoudiger geworden. Dezelfde problemen, die iedere landsheer kent, leveren hem moeilijkheden naast die van zijn geestelijk bestuur. In de volgende tijd worden die moeilijkheden steeds sterker tot zij een hoogtepunt bereiken in de 13e eeuw. Dan trachten, vooral in de periode van uitzonderlijk gering keizerlijk gezag, in het Interregnum, alle landsheren hun eigen gang te gaan. De bisschop, die geen traditionele loyaliteit van zijn onderdanen als gevolg van erfopvolging kon verwerven, was hierbij in het nadeel en de naburige landsheren wisten hun pretenties t.o.v. bepaalde gebiedsdelen van het bisdom te verwerkelijken. Vooral Floris V van Holland was succesrijk toen hij Amstelland met een groot deel van het Gooi en Woerden bij Holland kon trekken. Omstreeks het jaar 1300, kon men zeggen, liggen de grenzen tussen het Sticht, wereldlijk territorium van de bisschop en de naburige graafschappen vast. De uitslag was voor de bisschop niet zeer aantrekkelijk. Het diocees Utrecht besloeg een groot deel van Nederland, het landsheerlijk gezag van de bisschop blijkt nu zich slechts uit te strekken over het Neder-Sticht en Over-Sticht, en deze delen zijn gescheiden doordat het hertogdom Gelre de Veluwe in handen had. Beide delen gaan een eigen bestaan tegemoet en onze aandacht zal zich tot het Neder-Sticht (de huidige provincie Utrecht) moeten bepalen.

Doch de grensafbakening naar buiten houdt nog geen vastere organisatie binnenslands in. Evenals in de naburige landen breekt dan eerst juist de moeilijkheid aan om zich intern te consolideren. De onderlinge geschillen tussen het landsbestuur en de opkomende steden, de Stichtse ridderschap, en ook de kapittels leiden er toe dat over en weer de rechten worden bepaald. Van omstreeks 1340 dateert de belangrijke verzameling rechtsoptekeningen met hun bepalingen inzake bevoegdheden. Vooral het Rechtsboek van de Dom is hiervan een beroemd voorbeeld.

Daar ieder lichaam de voor hem belangrijke stukken zelf wenste te bewaren, zijn eigen archief vormde, kunnen we meermalen eenzelfde stuk in afschrift in de verschillende verzamelingen — de cartularia — opgenomen vinden. Toch toont dit tegelijkertijd dat, ondanks de apartheidspolitiek welke men betrachtte, het grotere Neder-Stichtse verband niet verloren ging. Ja zelfs een nieuwe samenhang ontstond, welke meer was dan de som van de samenstellende delen. De bisschop en kapittels, ridderschap en steden — apart, doch ook gemeenschap-

pelijk — zijn in politiek opzicht het Neder-Sticht en zij voelen het Neder-Sticht als eenheid.

In 1375 wordt, eerste duidelijk bewijs hoe het Neder-Sticht als geheel, als land, zich geconsolideerd heeft, door bisschop Arnoud van Hoorn de „Landbrief” gegeven. Volgens deze landbrief, bezegeld door kapittels, ridders en steden, wordt de verpanding (dus mogelijke vervreemding) van kastelen absoluut verboden — de bisschop mag hier alleen functionarissen in aanstellen—, wordt de vordering van algemene belastingen verboden en het beginnen van een oorlog slechts toegestaan na toestemming van kapittels, ridders en steden en worden de verplichtingen van de bisschop en de functionarissen vastgelegd, o.a. t.o.v. het doen van „landrecht”. Deze landbrief is in acht-voud opgemaakt, twee exemplaren bestemd voor het bisschoppelijk archief, één voor dat van het kapittel van de Dom, resp. Oudmunster, St. Pieter en St. Marie (dat voor St. Jan is verloren gegaan) en voor de stad. Bij volgende inhuldigingen is deze landbrief door de nieuwe optredende bisschoppen opnieuw bevestigd.

Deze ontwikkeling, welke nu leidt tot het ontstaan van de „Staten” — samengesteld uit kapittels, ridderschap en steden —, die als Standen bij de regering van het land meespreken, heeft juist in het bisdom grote vorderingen kunnen maken omdat bij iedere bisschopsverkiezing de kans geboden werd om over en weer rechten te eisen en te laten bevestigen. Begrijpelijkerwijs is de stad Utrecht als machtsfactor hierbij uitermate belangrijk, en ook daarom kan de Stad op deze tentoonstelling een grote eigen plaats innemen.

Het is bij deze Staten dat de buitenlandse machthebbers invloed trachtten te krijgen, de eenheid van het Sticht onder de bisschop trachtten te storen. Toch konden die Staten anderzijds, zoals wij bij de Landbrief zagen, wel degelijk waakzaam zijn en optreden tot behoud van de landseenheid. De tegenstelling tussen bisschop en Staten neemt, van binnenlands standpunt uit gezien, daardoor het karakter aan van een strijd om de macht. In de eerstvolgende tijd is de bisschop hierbij bepaald in het nadeel. Twee van de Staten-leden, kapittels en steden, zijn de grote collectieve bezitters en machthebbers. De ridderschap treedt slechts politiek collectief op, de ridders zijn als personen in allerlei functies en partijschappen actief. De bisschoppen hebben, geïsoleerd geraakt, een in omvang kleiner archief achtergelaten, de kapittels en de stad zeer omvangrijke en

voor deze tijd uitermate belangrijke archieven. De riddermatige heren lieten hun sporen na slechts als functionarissen in het staatsverband of, min of meer particulier, als zij huisarchieven nalieten, welke echter geen organisch verband met de Utrechtse archieven bezitten. Dit alles weerspiegelt de verhoudingen.

Deze politieke verhoudingen worden tegen het eind van de Middeleeuwen sterk gewijzigd door de dreigende usurpatie van de Bourgondische huismacht. In de tweede helft van de 15e eeuw worden de bisschopskeuze en de politiek bepaald door de druk van de Bourgondiërs. Hebben de Staten zoveel macht dat de kapittels een anti-Bourgondische bisschop kiezen en probeert deze dan een nationaal bewind te voeren, dan is deze machteloos naar buiten en moet voor het binnenland aan de leiband der Staten lopen. Zit een Bourgondiër op de zetel dan kan hij met buitenlandse hulp de binnenlandse partijen in meerdere mate onder druk zetten, doch de oppositie is dan groot, en buitenslands is hij een politieke volgeling der Bourgondiërs. David van Bourgondië mag een centrale hogere rechtbank, „de Schive”, invoeren in het Sticht, na de dood van Karel de Stoute verdwijnt deze dadelijk.

De onverenigbare divergenties tussen eigen rechten, nationaal Neder-Stichtse belangen, en grotere centrale macht — deze laatste uit de tijdsomstandigheden voortvloeiend — konden pas naar elkaar toegebogen worden, toen Karel V alle Nederlandse gewesten ging beheersen en in 1528 de bisschop van Utrecht dwong diens wereldlijke macht — de temporaliteit — aan hem af te staan. Het bisschoppelijk archief als landsheerlijk archief vindt hiermede zijn einde. In 1534 stelt Karel V eenzelfde stadhouder aan over Holland en Utrecht. Er is dan ook geen eigen Utrechts stadhouderlijk archief over als opvolgend aan het bisschoppelijk-landsheerlijke. De kapittels, de Staten, blijven echter bestaan en hun archieven gaan dus door. In 1536 wordt de ridderschap geregeld, er wordt een lijst opgemaakt van riddermatige huizen, waarvan de eigenaars lid van de ridderschap kunnen zijn.

De opstand tegen Spanje, tot behoud van oude eigen rechten, brengt mee dat de Staten nog belangrijker worden, mede doordat zij na de afzwering van de landsheer Philips II (1581) de souvereiniteit over het Neder-Sticht gaan uitoefenen. Het Statenarchief met zijn serie Resolutieboeken, van schier onwaarschijnlijke omvang, toont hun

suprematie boven het belang van kapittels en ridderschap en steden op zichzelf. De rechtspraak, het beheer van de kleine (geseculariseerde) kloosters en kapittels op het platteland en in de kleine steden, al dergelijke overheidszorg komt aan de Staten. De archieven van deze instanties komen zo te staan naast het Statenarchief, als archief van de nieuwe souvereiniteit. De Staten zullen later het burggraafschap Montfoort aankopen (1649).

En toen, tijdens de opstand, beslist werd dat i.p.v. de landsheerlijke Roomse, de Staatse Gereformeerde religie het officiële geloof zou zijn, moesten de leden der Staten zich hierin aanpassen. De ridderschap ondervond hiervan als zodanig geen moeilijkheden. Aan de edelen stond het als personen vrij hun eigen geloof te belijden, doch als conditie voor het lidmaatschap van de ridderschap, het tweede lid van de Staten, gold voortaan dat men van de „waare christelijke Gereformeerde Religie” moest zijn. Maar de kapittels, die immers uit geestelijken bestonden, moesten moeilijkheden ondervinden. Hierom al, omdat de godsdienstvrijheid, welke door de Pacificatie van Gent gegarandeerd werd, ook de kanunniken als persoon in hun geloof vrij liet. Men kon bij de kapittels niet alleen volstaan met een vrij eenvoudige maatregel als het weren van niet-Gereformeerde leden, zoals bij de ridderschap mogelijk was. De kapittels hadden hun functie in het Staatsbestel, zij vormden het eerste lid van de Staten, echter niet alleen om hun geestelijke waardigheid. Zij waren verreweg de grootste grondbezitters en hadden de zwaarste maatschappelijke plichten. De proosdijen-aartsdiakonaten hadden zeer uitgebreide rechtsgebieden te bedelen, zij hadden kerken te onderhouden. Het opheffen van de kapittels zou zo revolutionnair geweest zijn dat het rechtstreeks zou indruisen tegen dit motief van de opstand: behoud van eigen rechten en privileges. En het zou zulke gevolgen hebben gehad dat het voor het toenmalige bestel practisch onuitvoerbaar was.

Men vond dus in 1582 een andere oplossing toen de stad Utrecht tot opheffing drong. De kapittels zouden als zodanig — capitulariter — voortaan slechts beheerders blijven van hun goederen en rechten, doch uit de kanunniken, die sinds lang meer wereldlijke heren dan geestelijken waren, zouden door de stad Utrecht tien tot twaalf en hieruit door de steden en ridderschap zes tot acht personen gekozen worden tot „geëligeerden”. Dezen zouden het eerste lid van de

Staten blijven vormen. De gekozenen zouden niet als geestelijken maar als wereldlijken aangemerkt worden en besluiten nemen zonder de kapittels er in te kennen (dus zonder de beruchte ruggespraak) en bij meerderheid van stemmen. Daar ook bij het openvallen van bepaalde kanonikaten, de Staten, en hiervan de steden aan een burger en de ridderschap aan een edele, een kanunniksprebende konden toewijzen, was de geslotenheid van de kapittels doorbroken. Al zijn er in de strenger hervormde perioden van Leycester, in de 17e eeuw door Voetius en in 1674, na de Roomsgezinde tussenperiode van de Franse bezetting, nog pogingen gedaan om de kapittels uit hun Statenfunctie te verdrijven, de eenmaal gevonden uitweg bleef.

Het is dan ook pas in 1795, als, na de Franse revolutie en verovering van Nederland, het Comité Révolutionnaire van het Utrechtse volk de Standen onverenigbaar acht met de Rechten van de mens, dat geëli-geerden en ridderschap — maar ook de steden als zodanig — hun positie in het gewestelijk bestuur verliezen. De persoonlijke representatie maakt de staatkundige bestaansredenen overbodig. Doch de kapittels wisten als particuliere corporaties hun bestaan te rekken tot Napoleon er een eind aan maakte. In 1811 worden de kapittelgoederen tot Staatsdomein.

Dan houden de kapittels op te bestaan als grootgrondbezittende corporaties en komt hiermede ook aan hun archiefvorming een einde.

In de eenheidsstaat van het Koninkrijk der Nederlanden vormen de provincies slechts delen van het geheel. De nieuwere provinciale archieven gronden zich op een andere rechtsfiguur en vormen dus theoretisch geen directe voortzetting van de oude archieven, al volgen zij er practisch op. De oudere archieven vormen daarom een eigen afgesloten geheel dat aan het Rijk behoort, daar het Rijk de rechten en functies van de vroegere soevereine Staten heeft overgenomen.

De tentoonstelling toont eerst wat archieven zijn, hoe zij zijn ingedeeld en hoe daarin de weg gevonden kan worden.

Daarna wordt, aan de hand van gegevens uit de archieven, de samenstelling en de latere ontwikkeling van het Stichtse bestel en de stad verduidelijkt. Dit gedeelte van de tentoonstelling vormt, zoals

te begrijpen valt, het grootste deel. Het voorgaande overzicht van de geschiedenis moge er een toelichting op vormen. De zeer grote en eigen plaats, welke de stad Utrecht inneemt in de geschiedenis, vindt haar uitdrukking in de plaats welke het gemeente-archief op de tentoonstelling vult.

Vervolgens moge blijken hoe men van ouds de stukken in hun verschillende vorm meende te kunnen bewaren. Hierbij moge de romantische schoonheid van de stukken zelf naar voren komen.

Het is zeker van belang te weten wat er bij het archiefwerk en bij het bestuderen van de archiefstukken aan technische kennis vereist is. Wanneer dit getoond is en tevens wat men zoal uit de archieven kan opdelven en in wetenschappelijke publicaties kan verwerken, besluit een blik op de in de archieven vereiste restauratie-arbeid de tentoonstelling.

L. S. MEIHUIZEN,

Chartermeester aan het
Rijksarchief in Utrecht

